

Íme, néhány nyelvi emléke régi igazságszolgáltatásunknak; számukat régi törvényeink, büntető rendtartásaink, följegyzéseink sárgult leveleiből még jóval meg lehetne sokasítani. Nagy akadály azonban, hogy aránylag kevés van szakszerűen kiadva, úgy hogy nem mindig alkalmasak a tárgyi szókutatás céljaira.

TOLNAI VILMOS.

A magyar tárgyias igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

Ha ezek alapján elfogadjuk a magyarra is, hogy ennek külön életében is még sok esetben ige és névszó közt nem volt semmi alaki különbség, ezzel sok magyar nyelvi jelenséget is könnyebben megérthetünk. Ilyenek:

a) Az ikes ragozás létrejöttében része lehet annak a körülménynek is, hogy az igének a névszótól való differentiálódása folytatódván, ilyenek keletkeztek: *lak* és *lakik*, *folyam* és *folyamik* (NySz.), *ok* és *okik* (NySz.), *es* és *esik*, *félelem* = *félelem* és *félelmik* (vö. DöbrC. ne *felelmiel* zilestől, NádorC. 237 (ő) *megfelelmek*, NySz. *megfelelőmnec*) stb. Az ikes ragozás egyéb okaira l. SIMONYI, Az ikes ragozás története NyFüz. XXVIII. és Nyr. XXXIV.

b) Tapasztalati tény, hogy a magyarban is sok képző, rag járulhat igéhez is, névszóhoz is, vö. *-ség*, *ság*, *-talan*, *-tlan*, *-telen*, *-tlen* stb. Hogy e képzőknek, ragoknak mily nagy a száma, azt valójában csak akkor látjuk, ha figyelembe vesszük a nyelvtörténeti szempontot is. Nemcsak a ma alakilag egyező denominális és deverbális képzők egyeredetűek, hanem azok a ma különböző hangtestű képzők is, ragok is, a melyek egykor egyező hangalakúak voltak (a vogulra sok példa SzABÓ DEZSŐ értekezésében NyK. XXXIV. 55 s köv. lapokon). Íme néhány példa a magyarból:

a) Az *-i* az ilyenekben: *szájtáti*, *hányiveti*, *rátarti* stb. vagy egy az *-i* melléknévképzővel, vagy pedig névszóul használt igealak, mely esetben ugyanaz, a mi *adi* = *adja*, *veri* stb. (vö. ZOLNAI, NyK. XXIII. 147 ebkér di csárda; népnyelvi *külöki pénz* Nyr. XL. 285, *lesi puskás* és SIMONYI, Nyr. VII. 434—444, máskép SZINNYEI NyH.⁴ 80).

b) Az *-ó*, *ő* deverbális képző (vö. *író*, *kérő*) ugyanaz, a mi az *-ú*, *ű* nomen possessoris képző (pl. *nagy fejű* stb.), vö. GOMBOSZ,

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152, 207, 248.

MNy. V. 30, SZINNYEI, NyH.⁴ 93; így már FÁBIÁN J. NyK. V. 244). Minthogy az -ó, -ő egykor -ach, -ex alakú volt, biztos dolog, hogy egy vele az -ó, -ő kicsinyítő képző is ezekben: *apó, anyó, fió* > *fiu*. Erre felhozom, hogy a mai *fiu*, régiebb magyar *fiónak* ilyen alakja is van: *fiah* (vö. Oklsz. *fi* és *Bertalan* alatt; de Barthalom *fyahastul*; eredeti alak **feax*, vö. *fey*- SZINNYEI NyH.⁴ 33, HorvC. 52 *fyayanak*, uo. 106. *fyayara*, idevaló?) s ez eredetibb alak (máskép TMNyv. 560).

c) A főnévi igenévképző -ni ugyanaz, ami a -ni rag (vö. megyek *papni* = a paphoz) és a -nyi mértékhatározó képző (vö. SZABÓ D. NyK. XXXIV. 423—429 és Mészöly G., A -nyi képző eredete Budapest 1910). Mind a háromnak hangalakjában ugyanaz a története, s csupán functio-differentiálódás folytán támadt a mai különbség.

Példáimat szaporíthatnám, különösen MÉSZÖLY GEDEON dolgozataiból (vö. a zürjénből FOKOS D. KelSzem. XIII. 89—99. FUF. XIII. 7), de legyen ennyi elég annak támogatására, hogy mikép lesz ragból képző s arra, hogy miként járulhat egy és ugyanaz az elem névszóhoz is, igéhez is. Mindez csak akkor lehetséges, ha a finn-ugor nyelvekben is, s innen az egyes nyelvek külön életében is, így a magyarban is, ige és névszó közt nem volt meg az a különbség, a mely teljessé máig sem fejlődött ki. — Az igenévszó e meglétének bizonyítéka, mint GOMBOCZ ZOLTÁN barátom figyelmeztet, az is, hogy a magyarban is van nominális mondat (vö. az ember jó stb.), s hogy a mellékcselekvést — a régiebb nyelvben még inkább — nomen verbaléval lehet kifejezni (vö. HB. *hadlaur chollat*, ezekről I. SIMONYI, Nyr. XXXVI. 241 és GOMBOCZ MNy. V. 133).

A kifejtettek alapján már most állítom, hogy a pusztá igető a magyarban szintén lehet névszói természetű, illetőleg a pusztá igető és a névszó egy is lehet, t. i. se nem ige, se nem névszó, hanem igenévszó. Természetes tehát, hogy ez az igenévszó is felveheti a birtokos személyragokat.

Tételem igazolásában most már egy lépéssel tovább is mehetek. Ha valaki azt mondja, hogy *nyomom, lesem* stb., ez így magában, mondaton kívül egyformán lehet ige is, meg birtokragos névszó is. Hogy a kettő közül melyik esettel van dolgunk, azt az illető igenévszó mondatbeli egyéb szavakkal és a beszélőknek a kívülvilággal s egyéb lelki dolgokkal való összefüggése szabja meg. Ugyanigy ez a szó: *huzom, mondom*, egyformán lehet: „én *huzom*“ és „az én *huzom*“ (vö. egy *huzomba* Heltai, Cationale

P₁. és NySz. I. 1526), „én mondom“ és „az én mondom“ (vö. MünchC. Ján. XVI. 12: meg soc mondom vağon tūnectec, DöbrC. 329: Meg sok mondom vağon nektek = Vulg. Adhuc multa habes vobis dicere).* Az első functio itt a birtokos, a fejlődött a tárgyias, a mely nem más, mint valamihez tartozás; a kettő egy s a különválás csak hosszabb differentiálódás eredménye, a mely az ige és névszókatégoriák fejlődésével karöltve haladt.

A birtokos személyragozás s vele a tárgyias igeragozás az ugor ágbán eredetileg a nyelvérzék előtt tudatos szóösszetétel; az összetétel első tagja az igenévszótó (= névszótó, pusztá ige, igenévtő), utótagja pedig a személynévmás. S mert az összetétel a nyelvérzék előtt tudatos, ezért van az, hogy az összetétel második tagjának, a személynévmásnak kezdő hangja olyan fejlődést mutat, a melyet a szóelei hangok. E tétel igazolására a vogulból idézhetem az ilyeneket: *mätä* (= földje), *törät* (= kendője) stb. s mind erről olvashatni FOKOS DÁVID tanulmányában (l. NyK. XL. 406). Ezzel a tétellel fogom magyarázni a mi birtokos és tárgyias személyragjaink kezdő hangja változásait.

Ha már most a birtokos személyragozás, s vele együtt a tárgyias igeragozás eredetileg még az ugor korban is, s szerintem külön a magyarban is, a nyelvérzék előtt tudatos összetétel volt, az a kérdés, mi volt az összetétel második tagjának teljesebb alakja, mielőtt a második tag személyraggá vált volna, más szóval melyek voltak a magyar nyelv személynévmásai.

Első személy. Az első személyű névmás a magyarban egykor **mi* volt. Ennek többese **mik*, (tővégi magánhangzóval talán) **miki* volt (vö. esetleg idevaló bizonyíték DöbrC. 468 *nekiki* = nekik, továbbá későbbi fejlődéssel ezek a példák: EhrC. 83 *kyke*: kik, 105 *ewke*: ök, stb. l. TMNy. 216). Ez a *mi* van meg a régi nyelvi *mēnkēt*-ben (vö. EhrC. 30 *menkett*, de már a KTsz.-ben is *mynket*), a népnyelvi *mēénk*-ben, *mējénk*-ben (vö. NyFüz. IX 25, XVII. 8, 15, XX. 8, XXXII. 13, 25), a mai többes *-ünk* ~ *-ink*: *-unk* személyragban (l. erről lejjebb). Ennek a **mi*-nek a származéka a régi nyelvi *mi-v* (alakv. *mi-j*-, *mih*-. l. lejjebb).

* SZINNYEI arra figyelmeztet, hogy a MünchC. és DöbrC. adata nem idevaló, mert helyes értelmezése ez: *mondóm*, a mire vö. *mondó* (= mondóka MTsz.).

A magyarban minden nyílt végszótagban levő rövid *-i* kivétel nélkül eltűnt. A régi egytagú nyílt végszótagú szavak vagy eltűntek a nyelvből, vagy pedig valamely származékuk foglalta el a régi egytagú szerepét. A mai nyílt végszótagú egytagú szavak kivétel nélkül vagy hosszú vocálisú alakból rövidültek vagy pedig diftongussal bíróból. Így tűnt el az *-i* az „ego“ jelentésű **mi-*ből is s vele együtt az önálló használatú „ego“ jelentésű **mi-*. A mai magyar *én*-nek pedig ez az eredete: A régi nyelvben az *én* (vö. első adat KTSz. *en tudum, en sceretev*) állandóan nyílt *e*-vel van, és pedig először röviddel (vö. Sylv. UT. I. 113 *en*, MELICH, Két legrégebb nyomtatvány *en*, NAGY I.: A csökölyi nyelvj. 15 ebben: *en is*), s a rövidből, mert a szó egytagú (zárt szótaggal) és állandó hangszínű, másodlagos nyúlással hosszú nyílt *é*-vel hangzóvá lett (vö. MELICH, Orth. Vng. 13 *en*, Gálszécsi Ének. K. *én*, NySz. *en, enn*, MTsz. *én*, NyFüz. XXVI. 15 *é'*, XVII. 15, XXIX. 21, XXXIV. 22, 26 *ien*, NAGY I. A csökölyi nyelvj. 15 *één*). Ha az *én*-ben zárt *é* volna az eredetibb, akkor a régi nyelvben és a népnyelvben ilyen alakjának is kellene lenni: *ín, ön* (vö. ez utóbbira: *ébred* ~ *ibred*: *öbred, nézni* ~ *nizni*: *nözni, férfi* ~ *fírfi*: *förfi* stb). Ilyenek azonban nincsenek. A Lázár Z. C. 108. lapján levő *ön neköm* e szabályt le nem rontja. Nyílt *e*-re mutat az *enyém* (vö. MNyv. VIII. 147, NySz., MTsz.: *eném* stb., *ém* stb., NAGY I. A csökölyi nyelvj. 15.; — másképp BUDENZ UgAl. 289), az *engem* (vö. *engem* Arany J. prózai dolg. 319, NySz., MTsz., NyFüz. XIII. 42, XXVI. 15 stb., *éngemet* NyFüz. XXIX. 21, *éngem* MTSz.), az *en-, ennén*-magam is (l. NySz.). A magyarban különben is az első szótagbeli nyílt *e* az esetek túlnyomó többségében változatlan marad a nyelvtörténeti korban (vö. *fekete, mező, ereszt, erdő* stb. *a*-ból illeszkedéssel eredt *e*: *ebéd, ecét* stb). Ha már most a népnyelvben ilyeneket találunk: *énnékém* (vö. NyFüz. X. 35, *énnén?* NyFüz. XXXVIII. 23), *énmagam* (vö. NySz. *ó magamnac, ó magam* Helt-ból 101 lp. és fentebb Lázár Z. C. 108 *ónneköm*), *ényim* (BALASSA, Szlav. nyelvj. 20), *éngem* (vö. NyFüz. X. 35, XVII. 15, *ingem* MTsz., NyFüz. XX. 40, SZABÓ J., Koltó nyelvj. 12), akkor ezek az *é*-vel hangzó alakok a *ténnén, önnön* ~ *énnén*, tehát a második és harmadik személyű alakok hatása alatt keletkezettek, de nem eredetibb alakok. Mindezek alapján azt tartom, hogy a mai *én*, eredetibb *en* s ez eredetibb *em*-ből való (vö. DöbrC. 69 *Emgem* és l. a II. főrészt). Ha azonban az *en* < *em*-beli *e* nyílt *e*, akkor illeszkedés útján keletkezhetett egy *a*-ból, illetőleg

egy **a mi*-ből. Hogy ilyen *a* a pronominális tövek elé járulhat, arra vö. régi nyelvi *a me*: ecce NySz, népnyelvi *ettéd, ettétek, emménk* NyFüz. XVI. 35. — Ilyen **a mi* (= én)-re mutat a KeszthC. 430. lapján levő *angemeth* (= engemet) is. Mindezek alapján tehát állítom, hogy a magyarban az „ego” jelentésű személynévmás egykor **mi* és **a mi* volt; ebből az **a mi*-ből szabályosan fejlődött **emi* > *em* ∼ *ém* > *en* ∼ *én* (l. másképp BUDENZ UgAl. 289, 312, SIMONYI TMNy. 593, SZINNYEI, NyH.⁴ 105, NyK. XXXIII. 256 és itt a II. főrészt).

A kifejtettek alapján állítom, hogy a birtokos személyragozás és a tárgyias igeragozás, a mi egykor egy volt, eredetileg ilyen szóösszetétel volt: **varu + mi* (= meine burg, váram), **eri + mi* (= meine ader, erem), **tudu + mi* (tudom), **kéri (ü) + mi* (= kérem) stb. Hogy a *-mi* előtti tővégi vocalis a mélyhangú szavakban *-u*, a magashangúakban *-i* > *ü* volt, arra vö. KTSz. *tudum, esm(e)rum, cuetsegum*, Németujv. gl. 190 verebar — *atallum* vala, Teleki C. 349 *azzonyum*, MA.³ diluo — *Megmosum*, NyK. XXIV. 216, 217 *gondum, leyanyum, yesusum*, RMNy. II. 58, 59 *hywnwm* stb.*, ugyanígy a 2. személyben: KTSz. te *mihudnec*, WeszprC. 56 te *halalud*, ThewrC. 77 *Nekwd*, GömörC. 50 *rokonsagud*, LázárC. 19 *jobudh*, stb. Minthogy már most a **varu-mi* (később **varumi*, illeszkedéssel *varumu*), **erimi* (később *erimi*, alakv. **erümü*), **tudu-mi* (később **tudumi*, illeszkedéssel **tudumu*), **kéri-mi* (később **kérimi*, alakv. **kérümü*) szavak egykor a nyelvérzék előtt tudatos összetételek voltak, a *mi*-beli *m* története összeeshetett a szókezdő *m* történetével, a mely általában szókezdő helyzetben változatlan maradt (egy másik teljesen helyeselhető magyarázat SZINNYEI NyK. XXXIII. 250). A fenti összetételek különböző okok közreműködése folytán lassan-lassan egységgé, egy szóvá forrtak össze, még pedig jóval a tővégi vocalisok lekopása előtt s a második tagból: a *mi*-ből (= ego) ragelem fejlődött. Később az immár egységes szóból elveszett az *-i* (> *ü*: *-u*), s lett *-m* a rag, a mely további fejlődésében a nyelvmlékek korában *-n*-né is lett (l. a II. főrészt és itt az *-mk* > *-nk*-ről lejjebb).

* Az idő- és a módtöveknél a tővégi vocalis ez: **iré* > **irá*, **kéré* | **kéri(ü)né*-, **iruné* > **irná* | **kéri(ü)ji(ü)*-, **iruji* > **iruju* | talán **keri(ü)ti(ü)* > *kért*-, **iruti* > **irutu* > *irt*. — A tővégi zárt helyzetbe került vocalis hármassal fejlődésen is keresztül mehet, l. a II. főrészt és MELICH, Calepinus szót., Bevezetés VII. — A *-mi*-ből *-mü* ∼ *mu* illeszkedéssel.

A többes első személyű névmás a mai nyelvben *mi* (= nos), a mely régibb *mi*-ből ered (vö. MTsz.; KT. *my* a Nysz. szerint, de l. a facsimilét ZOLNAI Nyelveml.). A *mi* > *mi*-nek szabályos alakváltozata lehet egyrészt a *mü* (vö. MTsz., NyFüz. IX. 25) > *mü* (vö. NySz., SzékelyudvC. 120, NyFüz. XX. 40, MTsz., *emmü* = a mi NádorC. 613, a *muh* WeszprC. 55), másrészt a *mē* ~ *mō* (vö. TihC. 104 a *me* wrunk, uo. 173 *ame* urunk, PeerC. 19 az *mew* zarandokonk, WinklC. 138, 176, 177, 188, 192, 255, 297 *mō*, Heyden S. *mew* MNy. IX. 170 és l. fentebb). Ezekhez az alakokhoz szabályos újabb alakulások a következő alakok: *mik* (MTsz.), *mink* (NySz., MTsz., KTsz. *mynket*), *menk* (l. fentebb), *min*, *minnēn* (NySz.), *miēnk* (MTsz., NySz., nyilt *é*-vel SylvUt. 69. Trócsányi 67), *mienk* (MTsz.), *mihénk* (MTsz.), *mijénk* (Nysz., BALASSA, Szlav. nyelv. 20) | *mük* (Mtsz.), *mük* (MTsz., NyFüz. IX. 25, Sófalyv Károly, Adalékok a magyar-décsei nyelvj. 12 a *mük* almánk), *müink* (NySz., MTsz., TelekiC. 33 *müncet*, S ó f a l v y 12 *müncöt* sic!), *müinön*, *müienk* (NySz.), *mü-énk* stb.

A *mi* > *mi* szerintem *mij*-ből ered (vö. TelC. 272 hogy *my'* mynden ez wilagoth zellel Jarnok, oiv. *miž*). Ez a *mi*-j csupán alakváltozata (máskép BUDENZ Ugal. 309, 312, SZINNYEI NyH.⁴ 99, finnugor *i* többes szerintem a magyarban nincs, a mai m. *i* a birtokos ragozásban magyar fejlemény) a régi nyelvi *mi*-*v*-nek (vö. HB. *miv* vogmuc, *miv* isemucut, TelC. 271 *myw* bezelwunk és NySz.; bizonyos hogy egyik-másik codexben az *-yw* lehet az *ü* jele is, pl. WinklC., WeszprC., TelC.), a mely *-v*-vel továbbképzett alakja a *mi* = ego-nak (a *v*-re vö. BUDENZ Ugal. 290, 291, SZINNYEI NyH.⁴ 98 és itt a *tē* és az *ō* tárgyalásánál). Szerintem ez a *mi*-*v* eredetileg csak első személyt jelentett numerális érték nélkül, „nos” jelentése másodlagos (ehhez hasonló jelenségre a birtokos ragozásban vö. NyK. XXXV. 446, továbbá az *ō* feje és az *ō* fejük és *várlak*-beli *l*, mely egyes tárgyra, meg többesre is mutat). Hogy a szóvégi *-v*-j-vel és *-h*-val (vö. *mihénk* MTsz.) a magyarban szabályosan változhatnak, arra vö. *ěj*: nox : *év* NySz.: GömC. 15 az *ehy* fele koron, JordC. 62 *eeh* es nappaa | hasonló példák az *sz*-szel bővülő *v*-töveknél vö. *ivánd* ~ *ijánd* ~ *ihánd* NySz. stb. — Ebből a *miv*-ből szabályosan fejlődött egy **mēu* s ebből **mō*-n keresztül egy *mü* > *mü*, *mō* (l. fentebb és NySz. *mew* nekewnk), vö. hasonló fejlődést *fü*, *mü*, *hü* szavaknál, továbbá *büü* (más magyarázat BUDENZ Ugal. 312).

A mai *mü* > *mü* tehát nemcsak a *mij*, hanem a régi *miv* szabályos folytatója is lehet.

A tárgyias igeragozás többes első személyének ezek a ragjai: *-ük* (alakv. *-ik* vö. HELTAI Meséi XLII. mi nem *gyózie*, továbbá NyK. XXXIX. 385—386) \sim *uk* > *-ök* (alakv. a régi és a népnyelvi *-ék*, *ek*) \sim *-ok**, vö. *kértük* > *kértök* (alakv. *kértik*, *kérték*, *kértek*), *vártuk* > *vártok*. A *j*-vel való rag, mint a II. főrészben láttuk, eredetileg *j* felszólító módjel + *-ük* \sim *-uk* stb. A *-jük*-féle alakok időrendileg is újabb alakok (vö. TMNy. 611 *lassúk* = *lássuk*, *fogjük*, *igyük*, ezekhez vö. Csúzy Ev. Trom.-ban 504 *láttyúk*, 508 *híjük*, *tapasztallyúk*, uo. *-ünk*: *ünk*), s szerintem a *látók* > *látúk*, *látnók*, > *látnúk*-féle alakok (vö. II. főrészt) hatása alatt újabban nyúltak meg.

Ha már most a tárgyias igeragozás és a birtokos személyragozás eredetileg azonosak, hogyan van az, hogy a birtokos személyragozásban a többes első személy ragja *-ünk* (alakv. *-ink*) \sim *-unk* > *önk* (alakv. *-énk*, *enk*) \sim *-onk* (alakv. *-ank*),* s ez nem a tárgyias, hanem az alanyi igeragozás személyragjával esik egybe (itt is van *-unk* \sim *onk* mellett *-ank* is, vö. DöbrC. 53, Kulcs. 300 *aldank* = *benedicimus*).

THOMSEN V. a tárgyias többes első személyragját úgy próbálta megfejteni, hogy a mai többesrag eredetileg a birtokos ragozás többes 3. személyének volt a ragja, s minthogy a határozatlan alany formáját sok esetben nemcsak az igei 3. személylyel, hanem a többes elsővel is ki lehet fejezni (vö. a többek közt NyFüz. XXXIV. 30), a mai tárgyias többes 1. személyragja eredetileg a birtokos ragozás többes 3. személye (l. Nyr. XLI. 29). E rendkívül szellemes magyarázatot én a birtokos személyragozás többes 3. személyének az alaki fejlődése miatt tartom elfogadhatatlannak.

A többi magyarázat a mai *-ük* \sim *uk* többes első személyragot egy teljesebb alakból: *m*-mel kezdődőből *-v-n* (l. BUDENZ Ugal. 348, TMNy. 611) vagy β -n keresztül (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 119, NyK. XXXIII. 249—250) összevonással kíséri megfejteni. A mióta pedig a fokváltakozás elmélete kezd a magyar nyelvészetben is — szerintem túlzott mértékben — erősen az

* Az *-ük* \sim *-uk* és az *-ünk* \sim *-unk* személyragnál a mai *-ü* \sim *-u* lehet megőrzött régiség, de lehet *-ök* \sim *-ok*, *-önk* \sim *-onk*-ből való újabb zártabbá fejlődés is. — Sok nyelvemlékben *-önk* \sim *-onk* mellett állandóan *-ük* > *-uk*, pl. Bécsi, MünchC., DöbrC., Dévai Ort. Vng. stb., s ez functio-differentiálódás eredménye.

előtérbe nyomulni, még pedig a történeti szempont rovására, azóta e β -n kezdődő alakot a személyrag gyenge fokának kezdik tartani.

Én ezt sem tartom kielégítőnek s azért a következő magyarázatot találok elfogadhatóbbnak:

Az „ego“ jelentésű **mi* névmás többese **miki*, majd **mik* volt, ez a *-mik* van a mai *-ünk* \sim *-unk* alanyi és birtokos személyragban (SZINNYEI SZERINT **mē-k* vö. NyK. XXXV. 447). Eredetileg tehát volt **varu-miki* (később *varumiki* = *varumuku*), **eri-miki*, (később **erimiki*, alakv. **erümükü*), **tudu-miki* (később **tudumiki* = **tudumuku*), **kéri-miki* (később **kérimiki*, alakv. *kérümükü*). Itt az igei alakok egyaránt lehettek alanyi ragozású, meg tárgyi ragozású alakok, mert hiszen eredetileg a kettő közt a differenciálódás nem indult még meg. Azt állítom tehát, hogy eredetileg a tárgyas igealak *tudunk*, *kérünk* volt, más szóval a tárgyas és a birtokos többes 1. személyragja eredetileg egy volt. Ennek bizonyítására felhozom a következőket:

a) A tárgyas feltételes többes 1. személy az irodalmi nyelvben és sok nyelvjárásban *írnánk*, *kérnénk*-féle alanyi alakkal egyezően használatos. Ilyen nyelvjárások: Dunántúl: Bakonyalja NyFüz. XXXIV. 24, Szigetköz NyFüz. XXXVIII. 21, Csököly vö. Nagy J. A csökölyi nyelvj. 16 | Duna-Tisza köz: Ada Nyr. XXVII. 409, Felső-Bácska Nyr. XII. 263, Dongó O.: Kiskunfélegyh. nyelve 21 | Palócz nyelvj., vö. Nyr. XXI. 464 | Tisza-Marosköz: Csanádapáttalva MNyv. V. 208 | Észak-kelet. nyelvj.: Debreczen, NyFüz. XXVI. 13, LVI, 15; továbbá Mátészalka Nyr. XXVI. 544, Törös B.: Beregszászi nyelvj. 23.; Szalonta Nyr. XLII. 217; Jánosfalva NyFüz. XXIX. 23) | Erdély: Torda NyFüz. XXXII. 28.

Hogy ez a sajátság mind az *írnánk* = írónok, mind az *íránk* = írók-féle alakokban a régiségben is előfordul, arra vö. TMNy. 614. E példához én ezt csatolom: DöbrC. 340, 341 Apost. cs. II. 8, 11: es mi nemmen hallank mi: ki mind \check{v} nelvet . . . *hallank* \check{v} ket zokniok = JordC. 710 hallyok . . . zolny . . . myndnyayan *hallottok* h \check{v} keth zolny | HorvC. 43 Mert ha ezerzer *adnoyonk* magonkat stb. — Szerintem a fenti nyelvjárások és a codexek itt idézett használata megőrzött régiség (a mai felfogást l. SIMONYI, Analógia hat. 17).

b) Vannak nyelvjárások, a hol a tárgyas többes első személyének ragja minden időben és módban *-ünk* \sim *-unk*; így a M. Nyelvészet V. 345. lapján azt olvassuk, hogy Erdélyben Hétfaluban „minden idő többesének első személye a cselekvő mód-

ban csakis határozatlanul használtatik. Például *üssünk* a kutyát, *látunk* a madarat“ (a MNyelvészet VI. 236. lapja szerint állítólag nem igaz). „Baranya-Ózd vidéke nyelvi sajátosságai“ közt is azt olvassuk (I. Nyr. XXVII. 209), hogy „a tárgyias alak többes-számú első személye helyett minden időben a tárgyatlan alakot használják: *mögöszünk, mögöttünk, mögögyünk, mögönnénk; látunk, láttunk, lássunk, látnánk*“.

Más nyelvjárásokban is ki lehet mutatni, hogy a tárgyias *-ük* ~ *-uk* mellett tárgyias használatban *-ünk* ~ *-unk* is előfordul (vö. Nyitra m. Nyr. XXXIII. 393, Jánosfalva NyFüz. XXIX. 22, Szigetköz NyFüz. XXXVIII. 24, Mohács Nyr. XXVII. 70), sőt ilyen alakot a kódexekből is ki tudok mutatni: TelC. 280 merth wriſten hagyoth mynketh ez helyen, hogy ez wthat *er'wink* mynd adeglan . . .

Más ragnál is ki lehet mutatni az azonosságot. A többes *-tök* ~ *-tok* pl. a tárgyias és az alanyi ragozásban az egész vonalon ugyanaz. Sőt más személyű alakoknál is sok esetben kimutatható, hogy az alanyi ragozású alak tárgyias használatú, de én minderre most nem akarok kiterjeszkedni. Csak arra hívom fel a figyelmet, hogy a HB. idejében még nem volt határozott névelő. Akkor ezt: „a kutyát vertük“ és „kutyát vertünk“ egyformán névelő nélkül mondták (vö. a névelő hiányára elbeszélésben a pápai nyelvj.-ban NyFüz. XVII. 15). Ilyen állapotban egy-egy tárgyias alak és alanyi alak közt szintén egymásra hatás történnhetett.*

Visszatérve már most az *ünk*: *-unk*, *-ük* ~ *-uk* személyragra alaktanilag a kettő eredetét így gondolom megoldhatónak:

A birtokos és a tárgyias többes I. személy ragja *-miki* ^{v₂} *-mik* volt, ebből lett *-mükü* > *-mük*, illeszkedéssel *-muku* > *-muk*. A nyelvjárások egy része tehát ezt mondta: *vogymuk* (vö. HB. *vogmuc*, *uogmuc*), **irmuk*, **vermük* stb. — Ámde a mai *vagynuk* a *vogymuk*-ból meg nem fejthető. A mai *vagynuk* egy régi magyar **vogyumuk*-ból való (vö. HB. *uimaggomuc* >

* Alanyi ragozású alakok tárgyias értékben: I. NyK. II. 368, Nyr. XXXIII. 393 *visznek* a fát | Nyr. VII. 125 párját nem mutat a világ | EhrC. 137 ker ewtet | Dávid Fer. Rö. magy. facsim. kiadás 114: *adja* = adja | felszólító: SylvMT. I. 95 ne *bāncz* az mestert, ErsC. 141 De kerlek *weegy* ezedben, stb. másképp magyarázva TMNy. 608. — Tárgyias alakok alanyi értékben: MNy. V. 209, Nyr. XXXIII. 393, NyFüz. XX. 14 stb. — A tárgyias ragozás legfejlettebb az erdélyi nyelvjárásokban. I. Nyr. XXII. 410, XXVII. 547, XXXIV. 192, NyFüz. XX. 41 stb.

vimággyonk > imágyunk). Ilyen *vogyumuk*, *vimádjomuk* alakból a nyelvjárások másik része többes ragul *-umuk*-ot vont el, régebbi fokon: *-imik* (>*imikü*). E két rag egy és ugyanabban a nyelvjárásban egymás mellett is élhetett (vö. HB. *uromc*, de u. o. *isemucut*). A mai *-ink* > *ünk*, illeszkedéssel *-unk* egy *-mk* fokon át (l. erről fentebb) fejlődött az *-imik* > *-ümik*, illeszkedéssel *umuk*-ból. A két rag *-mik* és *imik*, mint említettem, egymás mellett élt. Az igekegóriák fejlődésével, a tárgyias és birtokos ragozás differenciálódásával egyrészt, másrészt meg az alanyi és a tárgyias igeragozás elkülönülésével lassan-lassan az történt, hogy egyes nyelvjárásokban a tárgyias alaknak csakis *-mik* lett a jelölője. A mikor már most a kettő közt a jelentéstani elkülönödés megvolt, kifejlődött köztük alaki, hangtani különbség is. S ez azután a nyelvjárások egy részében elterjedt, más részében megmaradt az eredeti állapot, sőt itt-ott a birtokos személyragozásba is behatolt (vö. esetleg idevalók — ha nem tollhibák — TelC. 326 *vruc* | hus xp^{us}, 327 *vruc* | hus xp^{us}, 332 *azzonyok* zyz Marianak stb.). Csak az a kérdés, milyen hangváltozás történt a *mik*-kel.

Minthogy én azt állítom, hogy a birtokos és a tárgyias igeragozás eredetileg a nyelvérzék előtt érezhető összetétel volt, a *mik*-beli *m*-nél olyan változást teszek fel, a milyen változás szókezdő magy. *m*-mel más szóban is megtörténhetett. Szókezdő magy. *m* vagy megmarad változatlanul, vagy *m*-ből *n* lesz (vö. *medve*: nedve, *megye*: negye MTsz.), vagy pedig nyomtalanul eltűnik. Ez utóbbit látjuk az igekező és kötőszó *még*-nél, a melynek ilyen alakja is van: *ég*, *eg*. (l. MTsz., NyFüz. XL. 21.) A mikor tehát a birtokos *-imik* és a tárgyias *-mik* közt egy-egy nyelvjáráson belül megvolt a jelentéstani különbség, a differenciált alakokhoz hangtani különbség is hozzájárult, s lett a *-mik*-ből *-ik* > *-ük*, illeszkedéssel *-uk*. Ez az *-ik* azután a nyelvjárások egy részében bizonyos alakokban, kisebb részében minden alakban általánossá lett.**

* Hogy ilyen hangtani különbség a jelentéstani nyomában járhat, arra vö. mai magy. *-an*, *en* (gyorsan) és *-on*, *ön* (gyorson | *írva* és *írván* | *-nyi* ∼ *-ni* | Sylvesternél *-öl* (közöl) és *-ül* (hanyagul) stb.; *-talan(e)* ∼ *atlan(e)*; lásd ZOLNAI Gy.: Zur sprachl. differ. FUF. XIII: 179—185.

** Szókezdő *m*. *m* > *v*-változásra csak egy példát tudok (vö. *mert*: *ver* MTsz.), szövegire több van (vö. *név*, *lév* stb.). Szövbelsei talán a *tolvaj*-beli *v* (vö. vog. *tulmax* NyK. XXXIV. 420).